

LUCIAN BORIĆ

Prikaz knjige Igora Despota *Balkanski ratovi 1912. – 1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*

Autor: Lucian Borić¹

U izdanju Plejade, 2013. godine izišla je knjiga Igora Despota *Balkanski ratovi 1912. – 1913. i njihov odjek u Hrvatskoj*. Monografija je svojevrsan nastavak Despotova magistarskog i doktorskog rada, a već je ranije Despot objavio i knjigu u Sjedinjenim Američkim Državama *The Balkan Wars in the eyes of the warring parties* (2012.). Knjiga je sadržajno podijeljena na dva dijela – dok prvi dio razmatra Balkanske ratove u općem smislu (*Uvod, Osmansko carstvo uoči ratova, Mobilizacija u balkanskim državama, Prvi balkanski rat, Drugi balkanski rat – katastrofa Bugarske, Komparativna analiza raznih segmenata ratovanja, Analiza politika balkanskih država, Ekonomske posljedice ratova na Balkanu, Umjetničko i kulturno stvaralaštvo u vrijeme Balkanskih ratova, Historiografski prijevori: pogledi i tumačenja*, str. 9–186), drugi dio razmatra njihov odjek u Hrvatskoj (*Hrvatska i Dalmacija uoči Balkanskih ratova, Hrvatska i Dalmacija u vrijeme Balkanskih ratova, Hrvatska javnost i Balkanski ratovi (strukture hrvatske javnosti), Razlozi podrške hrvatske javnosti balkanskim saveznicima, Hrvatska i Dalmacija nakon ratova*, str. 187–282).

Tema Balkanskih ratova, uzevši u obzir broj država sudionica, uvjetuje veliku količinu građe za razmatranje. Od arhivskih fondova autor je istraživao one Ministarstva vanjskih poslova Bugarske, Srbije i Crne Gore, fond Public Officea koji se čuva u Arhivu Makedonije, fond bugarskoga Crvenog križa, Komande ratnih zarobljenika 1912. – 1915., Ministarskoga savjeta, Kabineta vojnoga ministarstva te vojnih sudova iz Crne Gore i Društva svetog Save u Arhivu Srbije (usp. str. 13–14). Jedan mogući metodološki manjak autora je taj što je, nakon što je nabrojao fondove koje je

1. mag. educ. hist, boriclucian@gmail.com

istraživao, naveo, bez dodatnoga komentara, činjenicu kako je većinu dokumenata Arhiva Srbije objavila Srpska akademija nauka i umetnosti posljednjih desetljeća, u zbirci pod nazivom *Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903. – 1914.*, u redakciji Mihajla Vojvodića, Dušana Lukača i Klimenta Đambazovskoga, gdje bi prosječan čitatelj mogao steći dojam kako je za razumijevanje srpskoga položaja u Balkanskim ratovima, iz kuta „objektivnog” promatranja povijesne znanosti (pod navodnicima jer stopostotna objektivnost kod povjesničara ne postoji), dovoljno samo zaviriti u spomenutu zbirku, bez dodatnih podpitanja o tome zašto su baš ti dokumenti svoje mjesto našli u njoj (usp. str. 14). Ta nedorečenost dodatno dolazi do izražaja ako se u obzir uzme i sljedeći slikoviti autorov navod, samo koji odlomak ranije: *Iako su Balkanski ratovi trebali donijeti rješenje Istočnoga pitanja, ono ni do danas nije riješeno. U politikama tada zaraćenih država, u pisanju pojedinih povjesničara, u razmišljanjima stanovništva, još su uvijek prisutne brojne nepravde koje su im nanijeli ‘drugi’, stvari se još uvijek promatraju isključivo iz ‘naše’ perspektive i rijetki su koji prihvaćaju „naše” pogreške. Nakon promatranih ratova, na području Balkana uslijedili su brojni drugi, a koliko je Istočno pitanje riješeno najbolje pokazuje to što državljani Republike Makedonije i novostvorenoga Kosova na prelasku granice, uz putovnicu, moraju nositi i druge dokumente i razne potvrde da bi mogli ući u određene države* (str. 11). Dakle, ako autor kroz slikovit primjer navodi kako problem Istočnoga pitanja ni dan-danas nije riješen, ako ukazuje na subjektivnosti u tumačenjima kod zaraćenih naroda Balkanskih ratova, svakako je neophodno dati kritički osvrt i na spomenutu zbirku, kako se ne bi podleglo ponovnom gledanju isključivo iz „naše” (u ovom kontekstu srpske) perspektive.

Imajući u vidu i današnju popularnost teme Balkanskih ratova, autor je nastojao prikazati, a što je možda već neizravno obznanjeno i u prethodnome citatu, na koji način su oni različito viđeni od naroda-sudionika. Jedno od gorućih pitanja jest, primjerice, postojanje makedonskoga entiteta tijekom Balkanskih ratova. Grčka, primjerice, u svojoj znanstvenoj zajednici gaji misao o tome kako samo oni smiju upotrebljavati naziv „Makedonija”, a kako je autor slikovito dočarao, katkad idu toliko daleko da

znanstvenike iz Makedonije nazivaju „skupinom znanstvenika iz Skoplja” (str. 182). Srpski pristup makedonskomu pitanju je sličan. Bugari, primjerice, najozbiljnije polemiziraju s makedonskim povjesničarima, odbijaju bilo kakvu mogućnost postojanja Makedonaca u promatranome razdoblju, a u bugarskoj svijesti ostalo je i to kako su Makedonci politikom Tita i Kominterne odvojeni od njih (str. 182–183). Osim toga, neujednačeni su i nazivi za ratove – primjerice, bugarska historiografija cijeli Prvi balkanski rat naziva Bugarsko-turskim ratom (usp. str. 285).

Uzevši u obzir broj zemalja-sudionica Balkanskih ratova i povjesničarsku potrebu kvalitetnoga razumijevanja njihovih viđenja, ova tema uvjetovala je i dobro poznavanje brojnih jezika. Dok sa slavenskim jezicima autor nije imao problema, naglasio je kako ne poznaje albanski, turski i grčki. No metodološki je relativno dobro nadoknadio taj zaostatak, s obzirom na to kako je u grčkoj historiografskoj znanosti za promatrano razdoblje više knjiga objavljeno na svjetskim jezicima nego na grčkom, a i istraživanje grčkih izvora provela je Helena Gardikas Katsiadis. S druge strane, nedostatak znanja turskoga nadoknadio je knjigama Edwarda Ericksona i Ismeta Kočana o situaciji u Osmanskom Carstvu za vrijeme ratova, a za albansku povijest oslonio se na knjigu Muzafera Bislimija koji je istražio povijest Albanaca u Osmanskom Carstvu u promatranome razdoblju (usp. str. 15). Metodološki, dakle, autor je, kao što je i sam napomenuo, izvršio sustavnu usporedbu razmišljanja i djelovanja sudionika te povjesničarskih radova u osam (ako se računaju Albanija i Makedonija) različitih država koje su bile uključene u balkanske sukobe (str. 283). Ispravno je, čini se, iznio jedan od zaključaka, a što se može nadovezati i na niz prethodnih slikovitih primjera iznesenih u ovome osvrtu, o tome kako ni tada, a ni u današnjoj historiografskoj praksi, „drugi” ne postoji, osim kao privremeni saveznik ili neprijatelj, kako je pozicija uvijek „naša” kao i što je „naša” istina uvijek ona prava (str. 283). Također, o hrvatskoj ulozi u Balkanskim ratovima gotovo ništa nije poznato. Kao što je i sam autor natuknuo, sekundarna literatura o hrvatskoj javnosti tijekom Balkanskih ratova ne postoji, stoga je on sam bio primoran koristiti novinske napise i arhivsku građu iz razmatranoga razdoblja. U svakom slučaju, hrvatsko viđenje Balkanskih ratova, kao

i općenito aktualizacija teme Balkanskih ratova u hrvatskoj historiografiji, novina je vrijedna svake pohvale.

Na razmatranu problematiku Balkanskih ratova autor je pružio i poglede iz *mikro* i *makro* gledišta. Osim što dokumenti ministarstava vanjskih poslova naroda-sudionika mogu pružiti jednu *makro*-perspektivu, dnevnički zapisi vojnika na bojištu, Milorada Markovića i Vasila Kolarova, obznanjuju i kako su Balkanski ratovi izgledali iz gledišta običnoga čovjeka. U dnevničke zapise, u kontekstu *mikro*-perspektive, moguće je ubrojiti i dnevničke zapise novinara Lava Trockoga, Giulia Barelle, Johna Mavrogodata i Richarda von Macha, makedonskoga preporoditelja Krste Petkova Misirkova, ali i fotografe poput Rusa Samsona Černova koji je u Parizu 1913. održao predavanja o bugarskim zločinima počinjenima u Drugome balkanskom ratu, potkrijepivši sve to i svojim fotografijama (str. 155). Pogledi iz *mikro*-perspektive, između ostaloga, dobrim su podlogama za to da se u temi Balkanskih ratova otvore i neke problematike koje običnom čitatelju, kao ni povjesničaru, nisu prvim asocijacijama pri pomisli na Balkanske ratove, kao što je primjerice pitanje sudjelovanja žena u njima (str. 163). U svakom slučaju, za što preciznije shvaćanje određene problematike nužna je kombinacija *makro* i *mikro* gledišta, što ovdje svakako nije izostalo. Jedan od „hrabrijih” autorovih zaključaka jest sljedeći: *Ratovi su poslužili i kao dobra škola za neke buduće sukobe (Prvi svjetski rat izbija već iduće godine). Nova saznanja u kirurškoj struci, nova taktička dostignuća malih balkanskih država, upotreba avijacije, intendantski problemi, umnogome su se propitivali u vojnim školama Europe* (str. 284). Naime, pitanje koje se tu odmah otvara jest i koliko su uopće Balkanski ratovi odjeknuli u široj znanstvenoj zajednici. Pitanje je jesu li upravo iskustva iz Balkanskih ratova uvjetovala uvođenje tih spoznaja u obrazovni sustav, ili su tomu prije pridonijela iskustva iz „puno poznatijega” Prvoga svjetskog rata, koji je počeo samo godinu dana poslije. Zaključivanje o određenim „inovativnim” taktikama ratovanja tijekom Balkanskih ratova je također složeno, jer potrebno bi bilo temeljito analizirati čitav niz ratova prije Balkanskih kako bi se zaključilo jesu li se u nekima od njih primjenjivale neke „slične” ili „iste” taktike, a koje autor želi pripisati „malim

balkanskim državama”. Balkanski ratovi jesu, kako je i sam autor napomenuo (str. 284), na svoje prostore doveli čitav niz stranaca – vojnih atašea, dopisnika, snimatelja filmova, sudionika Crvenoga križa te nešto dobrovoljaca u ratnim jedinicama, no o tome kolika je ta količina znanja koju su oni na temelju iskustva kasnije donijeli u svoje matične zemlje i obrazovne sustave (i vojne škole uostalom, da bi se moglo propitivati), ipak je puno teže suditi. Nije isključeno, dakle, da je u određenim dijelovima autor Balkanskim ratovima možda pridao i važnost koju oni nisu imali.

Velik autorov doprinos jest i uporaba vrlo opširnih izvora vezanih uz ekonomiju, pomoću kojih je nastojao odgovoriti na pitanje koliko su velesile imale ekonomskih koristi ili gubitaka od ratova, a na koje izvore nije naišao u drugim knjigama (str. 284). Zaključio je da su neke zemlje zbog Balkanskih ratova poslovale i pozitivno, kao primjerice Francuska koja je bila glavnim kreditorom i opskrbljivačem (vlastitoga) oružja balkanskim državama (usp. str. 284). Autor je zaključio i da je najvažniju ulogu u Balkanskim ratovima odigrala Monarhija (str. 286) kojoj, nakon diplomatskoga protjerivanja Srba iz Albanije, pripada možda i najveća zasluga za stvaranje Albanije. Kada je autor kroz analizu do tada neuporabljenih izvora o ekonomiji tijekom Balkanskih ratova zaključio kako je u njima najgore po tom pitanju prošla upravo Monarhija, možda i ne treba čuditi pozicija Monarhije u kojoj je baš ona s najvećom pozornošću pratila tijek događaja na Balkanskome poluotoku. Monarhiju je zahvatio niz stečajeva i smanjenje vrijednosti dionica brojnih tvrtki zbog pada tržišta uzrokovana ratovima, i zbog moratorija na plaćanje već isporučene robe (usp. str. 284). Osim prethodno spomenutoga, još je jedan neizostavan element koji valja uzeti u obzir prilikom razmatranja teme Balkanskih ratova, koji je osobito bitan za razumijevanje naslova djela odnosno odjeka Balkanskih ratova u Hrvatskoj – to je religija. Balkanski poluotok ispremiješan je različitim vjeroispovijestima, a osim što je autor otvorio raspravu jesu li Balkanski ratovi bili ratovi za oslobođenje kršćanske braće (str. 137), nije zanemario ni složen odnos vjerskih zajednica u Hrvatskoj prema Balkanskim ratovima (Rimokatoličke Crkve, Srpske pravoslavne Crkve, židovske zajednice i muslimanske vjerske zajednice, str. 237–244). S obzirom na to kako se u

Hrvatskoj pratio tijekom Balkanskih ratova a ona nije bila izravnim sudionikom, kao i kako je srpska politička pozicija u Hrvatskoj u tom razdoblju bila prilično jaka, zaključio je, čini se ispravno i logično, kako je u djelovanju vjerskih zajednica tijekom Balkanskih ratova prevladavao humanitarni karakter, prikupljala se pomoć putem raznih lutrija, koncerata ili kroz dobrovoljne priloge dobrotvornim organizacijama, kao i kako je većina vjerskih zajednica pomoć prikupljala isključivo za svoje suvjernike (usp. str. 244).

Sadržaj knjige

Prvi dio knjige (*Balkanski ratovi 1912./13.: uzroci, tijek, posljedice*, str. 9–186) autor započinje uvodom, u kojem objašnjava teorijsku podlogu, metode rada, izvore i literaturu. Faktografski dio započinje analizom Osmanskoga Carstva uoči ratova, gdje prvo objašnjava krojenicu *Istočno pitanje*, kao i dva načina na koje se ono moglo riješiti – manje vjerojatnim reformama, predviđenim odlukama Berlinskoga kongresa, ili puno vjerojatnijim raspadom Carstva u pogodnome trenutku. Ukazuje na koji se način Osmansko Carstvo percipiralo unutar sebe i u očima „drugih” na Balkanu uoči ratova, a dotiče velike sile uoči Balkanskih ratova te stvaranje Balkanskoga saveza, uz objašnjenje u kakvom stanju je tko pristupio tom Savezu. Nakon toga, kako i priliči razmatranju ratne problematike, prelazi na analizu mobilizacije u pojedinim državama (Osmanskom Carstvu, Bugarskoj, Srbiji, Crnoj Gori i Grčkoj), gdje je osobito znakovit navod kako je mobilizacija Osmanskoga Carstva bila poprilično konfuzna s obzirom na to da se Carstvo našlo u unutarnjem sukobu između *mladoturaka* (koji su pokušali modernizirati državu) i konzervativne struje (koja je u konačnici odnijela pobjedu), a da pritom nije ni uočilo stvaranje Balkanskoga saveza. Nakon toga kronološki objašnjava Prvi (*Ratna zbivanja do mirovnih konferencija u Londonu, Mirovne konferencije u Londonu, Nastavak rata, Srpsko-bugarski odnosi u drugoj fazi Prvoga balkanskog rata, Odnosi Grčke i Bugarske u drugoj fazi Prvoga balkanskog rata, Privremeno rješenje rumunjsko-bugarskog spora, Stvaranje grčko-srpskog saveza, Nastavak konferencije velesila u Londonu, Put prema međusavezničkom ratu*, str. 71–122)

i Drugi balkanski rat (*Tijek rata, Mirovna konferencija u Bukureštu, Pregovori Osmanskog Carstva i Bugarske te potpisivanje mirovnog ugovora, Albansko-srpski sukobi na (nepostojećoj) granici*, str. 123–136). Kao što je vidljivo i iz naslova potpoglavlja, u tom objašnjavanju naglasak je stavio na politički vid, odnosno postupke političkih vrhova sukobljenih strana i diplomaciju. Zatim prelazi na detaljniju obradu pojedinih segmenata Balkanskih ratova – vojne strategije, pomorske bitke, inovacije u ratnoj tehnici (zrakoplovstvo), brigu za ranjenike, uvijek osjetljivo pitanje zločina u ratovima, pa tako i u Balkanskim, i postupke osvajača u zauzetim krajevima, zatim odnos vojnih vlasti prema ratnim dopisnicima i vojnim atašeima, te pitanje žena u Balkanskim ratovima. Pritom otvara i već ranije spomenutu raspravu o tome jesu li Balkanski ratovi bili ratovi za oslobođenje kršćanske braće, ili imperijalistička okupacija. Osim toga, analizira i politiku balkanskih država, a interdisciplinarnost u pristupu tematike Balkanskih ratova iskazao je i analizom ekonomskih posljedica tih ratova, kao i uvođenjem još jednoga poglavlja koje bi rijetko komu bilo prvom asocijacijom pri spomenu Balkanskih ratova – *Umjetničko i kulturno stvaralaštvo u vrijeme Balkanskih ratova*. S obzirom na to kako su u Balkanskim ratovima sudjelovale brojne zemlje i kako je tema Balkanskih ratova, i to vrlo često nesvjesno, što se nastojalo iznijeti i ranije u ovom osvrtu (na primjeru prijelaza granice kosovskih državljana), osjetljiva i do danas, poglavlje je autor zaključio potpoglavljem *Historiografski prijepori: pogledi i tumačenja*.

Drugi dio knjige (*Odjeci Balkanskih ratova u Hrvatskoj*, str. 187–282) autor je posvetio, kao što i sam naslov kaže, odjeku Balkanskih ratova u Hrvatskoj, odnosno zemlji koja nije izravno sudjelovala u samim Balkanskim ratovima. U svijesti hrvatske historiografije Balkanski ratovi su posve zanemareni jer ih je zasjenio Prvi svjetski rat, iako su oni možda i predstavljali svojevrsnu balkansku „uvertiru” u veliki svjetski sukob. Između ostaloga, ako izuzmemo *Zaključak* (str. 283–288) u knjizi i tehničke dijelove, samom usporedbom količine sadržaja po stranicama u knjizi uočljivo je kako na prethodno poglavlje otpadaju 2/3, a na ovo samo 1/3 knjige. Zbog te zanemarenosti Balkanskih ratova u hrvatskoj historiografiji i

oskudnosti elemenata kroz koje je moguće iščitati njihov odjek u Hrvatskoj, autor je najveći dio poglavlja bio prinuđen davati širi društveno-politički kontekst stanja Hrvatske uoči i tijekom Balkanskih ratova, a odjek Balkanskih ratova u Hrvatskoj najpodrobnije je obradio kroz njihovo viđenje u hrvatskoj javnosti, i to prije svega u novinama i časopisima te političkim strankama i političkim društvima. Metodološki, valja natuknuti i kako je u razdoblju Balkanskih ratova u Hrvatskoj na snazi bio komesarijat, kao i kako nije bilo ni sabora ni izbora, pa su se vodeći ljudi političkih stranaka stoga bavili mnogim aktivnostima za koje inače ne bi imali vremena, primjerice raznim okupljanjima ili objavljivanjima u tiskovinama (usp. str. 230). Nakon toga, autor pokušava pronaći razloge podrške hrvatske javnosti balkanskim saveznicima, a zatim u posljednjem potpoglavlju razmatra stanje u Hrvatskoj nakon Balkanskih ratova, iako je metodološki, što je autor i sam natuknuo, relativno teško odvojiti posljedice Balkanskih ratova od posljedica Prvoga svjetskog rata, jer je Prvi svjetski rat izbio već godinu dana kasnije (1914.). No uočljiva je, primjerice, pojava kolere u Hrvatskoj 1913. godine, pristigle iz Srbije (str. 270), a zbog susjednoga zemljopisnog položaja Hrvatske prema zaraćenim stranama, lako je već i prije same obrade teme bilo moguće pretpostaviti da će se možda naći i pokoja informacija o balkanskim izbjeglicama koji su tijekom ratova pristigli u Hrvatsku (str. 270). Poglavlje završava „vedrijom” faktoografskom temom o odjecima Balkanskih ratova u hrvatskoj kulturi i umjetnosti (str. 275–282).

Zaključni komentar

I kada se ne kraju, sa svim ovim spoznajama, u obzir uzme cjelokupni sadržaj knjige, stječe se dojam kako je knjiga pisana za gotovo cjelokupnu publiku – osim povjesničara, velik interes knjiga će zasigurno zaslužiti i kod ekonomista, politologa, ljubitelja umjetnosti, sociologa, komunikologa, članova vjerskih udruga itd. Velik plus je i zaključak i mogućnost usporedbe onoga što je čitatelj uočio ključnim s onime što je autor izdvojio u njemu. Ovom knjigom autor je relativno dobro, uzevši u obzir brojne vidove Balkanskih ratova (politički, vojni, društveni, ekonomski,

vjerski, kulturološki) obuhvatio jedno nepoznato poglavlje hrvatske povijesti koje je potpuno u sjeni Prvoga svjetskog rata, i na tragu toga vjerujem kako će knjiga pobuditi i interes drugih za tematikom Balkanskih ratova, kao jedne ključne epizode u oblikovanju brojnih balkanskih podjela za koje znamo i dan-danas. Knjiga, stoga, bez obzira na par manjkavosti, ima moju definitivnu preporuku.

